

»Catechet Lauritz Olsens Reise til Grønlands Østkyst 1861-62«

Af Søren T. Thuesen

Historien rummer en del eksempler både på ekspeditioner, der aldrig nåede deres mål og på opdagelsesrejsende, som først blev berømte efter at have sat livet til. Lauritz Olsen, eller Kanajok som han blev kaldt på grønlandsk, blev aldrig berømt, og hans rejse til Østgrønland i 1861-62 har aldrig fundet en plads i den grønlandske ekspeditionshistorie. På trods af store drømme om at kristne østgrønlænderne, kom han nemlig aldrig længere end til Pamialluk ved Kap Farvel, hvor han overvintrede, hvorefter han vendte velbeholden tilbage til sit hjemsted Narsalik ved Paamiut. Lauritz Olsen fortalte i 1863 om den mislykkede færd i sin beretning til Missionskollegiet, som havde finansieret rejsen. Beretningen, hans dagbog fra turen samt en mindre korrespondance findes på Rigsarkivet. Nedenstående er en lille introduktion til dette bemærkelsesværdige materiale, som jeg håber senere at få lejlighed til at udgive. Det er bemærkelsesværdigt, fordi Lauritz Olsen, skønt det ikke lykkedes ham at komme til Østkysten, som noget forholdsvist sjældent på denne tid giver os en dan-

skers øjenvidneskildring af forholdene hos brødremenigheden omkring Pami-alluk og Frederiksdal/Narsaq Kujalleq og et indtryk af datidens lokale viden om Østgrønland i Syd- og Sydvestgrønland.

Lauritz Olsens historie er på mange måder usædvanlig. Vi har at gøre med en ung dansker, som var ansat som kateket ved et vestgrønlandsk udsted, hvilket var helt ualmindeligt i midten af 1800-tallet. Der er tale om en lægmand – ikke en teologisk uddannet missionær – som følte sig kaldet til at missionere blandt hedninge. Desuden udspiller historien sig 25 år før Gustav Holms Konebådsekspedition på et tidspunkt, hvor den danske stat i øvrigt ikke synes at være indstillet på en aktiv politik i forhold til en kolonisering af Østgrønland.

Lauritz Chr. P. Olsen stammede fra Christianshavn, men kom som 21-årig til Grønland i 1854, hvor han kom i lære hos handelen som udligger i Narsalik syd for Paamiut. Her giftede han sig et par år senere i 1856 med Nicoline Jensine Margrethe, hvis forældre var henholdsvis kateket og læserinde i Narsalik.

Året efter blev Lauritz selv ansat som kateket ved stedet, et job han varetog samtidig med arbejdet som udligger. Den lokale missionær Barfoed i Pamiut nævner i en indberetning til Missionskollegiet 9.7.1857, at han »med Held har hjulpet Hr. Udligger Olsen i hans Studeringer«. Missionskollegiet var datidens øverste ministerielle kontor og højeste myndighed for de danske præster, som var placeret som missionærer i Grønland. Missionærerne ansatte selv lokale hjælpere, som oftest grønlandere, til at varetage kirkelige og skolemæssige opgaver i lokalsamfundene, nemlig kateketer, læsere og læserinder.

Barfoed, som Lauritz omtaler som sin »faderlige Væn og Velgjører«, var således Lauritz' arbejdsgiver, og det er med hans opbakning, at Lauritz i 1859 skriver til Missionskollegiet og tilbyder at rejse til Østgrønland som missionær (Skrivelse fra Lauritz Olsen til Missionskollegiet 15.6.1859). Lauritz' udgangspunkt er, at der er etableret kristne missioner i »de forskjelligste Lande, til de forskjelligste Folkeslag og Nationer. Men her i vor Nærhed, paa Grønlands Østkyst, lever dog endnu mange Mennesker under Hedenskabets Mørke; og skjøndt Evangeliets salige Lys, allerede længe har skinnet for Grønlands øvrige Beboere, er der dog Intet gjort, for ogsaa at tænde det for hine Stakler«. Han skriver, at han »efter over Aar og dag at have tænkt og grublet« over sagen, føler en »levende Drift og attraae efter at prædike Evangeliet for disse Hedninger« (Skrivelse fra Lauritz Olsen til Missionskollegiet 15.6.1859). At der dog måske også var mere jordnære forklaringer på Lauritz' udlængsel, røber Barfoed i en indberetning af 20. juni

1860, hvor han peger på Lauritz' familiemæssige forhold i Narsalik:

»At Olsen ønsker at forlade sit Kateket- og Udliggerembede ved Narksalik har ogsaa en anden Grund: han er nemlig gift med en Grønlanderinde, som har mange fattige Slægtninge, der nu strømmer til fra forskjellige Steder, og have taget Bopæl ved Narksalik, for at den stakkels Olsen skal føde dem, hvilket imidlertid falde ham alt for kostbart, saa han er nødt til at søge at komme bort derfra, men det er ogsaa hans Ønske at vedblive at virke for de bedenske Grønlandere paa Østkysten, saa han slet ikke tænke paa senere at vende tilbage til Narksalik«. (Missionær Barfoed til ministeriet 20.6.1860, Missionsberetninger 1860/61).

Lauritz er klar over, at det muligvis vil være svært for en ikke-teolog at blive godkendt som missionær og forkynner af kristendommen, så han opridser i ansøgningen til Missionskollegiet, hvad han ser som sine fortrin i forhold til uddannede mænd, bl.a. at han taler grønlandsk, kan ro i kajak, er vant til at omgås befolkningen og i stand til at leve som dem, og endelig også at hans kone har indvilget i at følge med på turen. Jeg skal gengive en lidt længere passage af brevet, hvor han opridser baggrunden for ønsket om at blive missionær og sine egne kvalifikationer. Passagen giver indtryk af en velformuleret mand, som forstår at »sælge« sit projekt, og af en udligger med indsigter og kundskaber ud over det sædvanlige blandt datidens underordnede danske handelspersonale.

»For det første er det kun levende Troe, Overbeviisning og christelige Kjærlighed, der driver og ansporer dertil, Ønsket at kunne virke og arbeide i min Herres og Frelses Tjeneste og til hans Ære. Dernæst har jeg under mit 5 aarige Ophold her i Landet, under

min megen og daglige Omgang med Indbyggerne, og i Særdeleshed ved mit grønlandske Ægteskab, tilegnet mig Landets Sprog saaledes at jeg har det i min Magt, og af den Grund strax vilde kunne virke med mere Eftertryk end en Mand, der først skulde lære Sproget af de Indfødte. Vel føler jeg, at jeg maae staae meget tilbage i Kundskaben for de øvrige Missionairer i Grønland, der have nydt en videnskabelig Dannelse, og at derfor langt mere begavede og dueligere Mænd end jeg, vilde kunne faaes til at udsende. Men det veed jeg ogsaa, at mine Kundskaber ere tilstrækkelige til at undervise Hedningene om Veien til Salighed, og lære dem Herrens Villie at kjende. Tilmed er jeg særdeles fortrolig med Grønlændernes Sæder og Levemaade, ved mine mange Smaareiser i mit District, hvor jeg sover og opholder mig i Grønlændernes Huse, saa jeg vilde kunne udholde Meget, der vilde blive besværligt for den fiint opdragne Mand, der tillige er uvant til Livet blandt Grønlænderne. Jeg vilde altsaa ikke leve isoleret fra dem, men tværtimod, midt iblandt dem. Ogsaa vilde mit – vel barnløse, men forøvrigt af Herren særdeles velsignede – Ægteskab med en ægte Grønlænderinde, være mig til ikke liden Fordel blandt Hedningene. Heller ikke kan jeg undlade at bemærke, at det ogsaa vilde være mig til Fordeel, at jeg temmelig godt roer i Kajak, og jeg altsaa stedse kunde reise omkring iblandt Grønlænderne, i den i Mangel af bedre Befordring.» (Skrivelse af 15.6. 1859 til Missionskollegiet fra Lauritz Olsen).

Kirke- og undervisningsministeriet imødekommer Lauritz' ansøgning i et brev af 10. april 1860, men udbeder sig en mere udførlig plan, hvilket Lauritz udarbejder og fremsender d. 26. nov. 1860. Heraf fremgår det, at hans rejses undersøgelser skal gøre det muligt at vælge mellem tre alternativer, hvad angår grundlaget for at gennemføre planen om at kristne østgrønlænderne:

»1) *At anlægge Handels-Etablissementer paa Grønlands Østkyst, eller 2) Anlægge en permanent Missionsstation, og med den at vedligeholde en stadig og kostbar Forbindelse fra Grønlands Vestkyst, eller 3) At flytte Østbyg-*

gerne om paa Vestkysten, hvis disse maatte føle Lyst dertil. (Skrivelse af 26.11.1860 fra Lauritz Olsen til Ministeriet for kirke og undervisning). Det kan måske undre, at handelsmulighederne nævnes som første punkt, men det kan sandsynligvis forklares ud fra Lauritz' baggrund inden for handelen, men kan også ses som Lauritz' meget realistiske erkendelse af myndighedernes tænkning i omkostninger og udbytte af en investering i en tilstedeværelse i Østgrønland.

Lauritz' rejselyst gjaldt ikke blot Østgrønland. Forinden ønskede han, som det fremgår af hans oprindelige ansøgning til Missionskollegiet, at komme til København for at blive ordineret som missionær og få vejledning fra Missionskollegiet. Med Barfoeds tilladelse rejste han med skibet »Lucinde« til Danmark 30. aug. 1860 (Lauritz Olsen, Dagbog, Missionsberetninger 1859/60). Dette skete dog ikke med ministeriets billigelse, og man bebrejdede da også Barfoed for at have givet tilladelsen (jvf. koncept til ministeriets brev af 16. juli 1861, Missionsberetninger 1860/61). Højest sandsynligt var det Lauritz' ønske om at blive ordineret som missionær, som havde givet Missionskollegiet kolde fødder med hensyn til at få ham til København. Imidlertid er det først året efter, at Lauritz undervejs mod Kap Farvel modtager en skrivelse fra Biskop Martensen om, at man ikke vil gå med til at lade ham rejse som missionær. Lauritz får kun tilladelse til at foretage en observationsrejse til Østgrønland, hvilket han tager til efterretning (Lauritz Olsens indberetning til ministeriet 1. juni 1862).

Pamialluk tegnet af Rink september 1853. Til højre ses udliggerens bolig med butik på loftet og have foran, og til højre herfor en gedestald og »tjenerinden«s lille tørvehus. Forrest i billedet ses et spækhush. På den anden side af den lille vig ses tørvehuse og telte tilhørende medlemmer af den herrnhutiske menighed. Illustration fra Rink, H. (1857): Grønland geographisk og statistisk beskrevet. Andet Bind. Det søndre Inspectorat. København.

Året efter, i 1861, kommer Lauritz endnu engang til Danmark. Han tager af sted fra København mod Østgrønland sammen med sin kone på barken »Nordlyset« d. 10.5.1861. For konen bliver det imidlertid ikke nogen langvarig ekspedition. Allerede få dage efter, at skibet er nået til Julianehåb d. 7. juli, tager hun nordpå hjem til Narsalik. Hun er syg og har været sengeliggende hele vejen over Atlanten, og nu er planen, at hun skal tilbringe vinteren hos sin familie i Narsalik, mens Lauritz fortsætter alene sydpå. Han ankommer til Pamialluk midt på sommeren d. 21. juli 1861, og det er med base her, at hans væsentligste jagttagelser i det sydligste Grønland bliver til. Med konens sygdom og

hjemrejse er en af hans væsentlige kvalifikationer eller forudsætninger i forbindelse med Østgrønlandsrejsen faldet fra. Det skal vise sig, at det blot er den første af en række af bristede forudsætninger og skuffelser for Lauritz.

Det sydligste Grønland havde fra 1770'erne en stærk herrnhutisk tilstedeværelse, hvad angik missionsvirksomhed. Det gjaldt ganske særligt området omkring Nanortalik, hvor de store brødremissionspladser Lichtenau, anlagt 1774, og Frederiksdal, anlagt 1824, nærmest havde monopolstatus. Den danske menighed i området var kun fåtallig. Pamialluk blev anlagt i 1848 som den sydligste handelsstation under KGH. I følge H. Rink blev handelsste-

det netop oprettet p.gr.a. de tilrejsende østgrønlandere, som hvert år kom dertil for at handle, men han tilføjer, at stedets grønlandske udligger også fungerer som kateket »*deels for de faa Indfødte af den danske Menighed paa Stedet, deels for om muligt at drage Østgrønlandingene over til den danske Menighed*« (Rink 1857:359). Pami-alluk tiltrak på grund af sine gode fangstmuligheder en del medlemmer af brødremenigheden fra Frederiksdal, og brødremissionen opførte i 1859 et skolekapel, som var bemanded med en grønlandsk kateket (Bak 1981:202). Stedet havde i 1855 godt 100 indbyggere, hvor kun 1/10 tilhørte den dansk menighed og resten brødremenigheden (Bak 1981:202). Pami-alluk var på dette tidspunkt i udpræget grad et blandet samfund og en åben missionsmark.

Folk i Qaqortoq havde ellers advaret Lauritz mod farerne i at drage mod Østkysten, men ved ankomsten til Pami-alluk er han stadig fuld af fortrosthed med hensyn til sit forehavende. Han skriver, at alle havde »*mistrøstet mig og afmalet mig Farerne og Vanskelighederne, som uovervindelige, ja en dansk Dame fortalte endogsaa, at jeg maatte belave mig paa, at de Indfødte dræbte mig med deres Pile, naar jeg kom til Strandbredden. Men mit Mod og Iver for Sagen, kjølnes ikke saa let og jeg nærer endnu det bedste Haab for Fremtiden.*« (Lauritz Olsens indberetning til ministeriet, 24.7.1861). At advarslerne ikke desto mindre har gjort et vist indtryk, spores i hans afsluttende anmodning til ministeriet om at yde understøttelse til hans kone, hvis han skulle omkomme på rejsen.

Efter planen ville Lauritz afvente de østgrønlandske handelsrejsendes ankomst i Pami-alluk. En uges tid efter ankomsten skriver han i sin indberetning optimistisk: »*Skulde disse [østgrønlanderne] ikke komme i dag, agter jeg, i morgen at reise i Kajak op til Prinds Christians Sund, for at see, om de ere paa Veien herved, hvis ikke, leier jeg en Konebaad og gaaer derom, men sender denne tilbage fra det første beboede Sted.*« (Lauritz Olsens indberetning til ministeriet, 24.7.1861). Det virker imidlertid, som om der under hele hans ophold i Pami-alluk altid kommer noget i vejen for hans videre rejse mod Østkysten.

I beretningen af 1. juni 1862 ser vi i tilbageblik, hvorledes Lauritz handler i sin første tid under opholdet i det sydligste Grønland. Hans rådvildhed i juli måned 1861 er mærkbar, da han finder ud af, at folk i Pami-alluk er overbevist om, at østgrønlanderne ikke kommer p.gr.a. den usædvanligt tidlige vinter. Han er dog forhuppet på at komme af sted, men opdager, at det ikke er så enkelt at få lov til at hyre en konebåd:

»*Da jeg dog for enhver Priis vilde om paa Østkysten, søgte jeg at erholde en Konebaad tilleie, for dermed at gaae hen til den nærmestbeliggende Plads, men naaget al den Umage jeg gjorde mig, trods Løfter om god Betaling, vilde Ingen indlade sig derpaa. Grønlandernes Svar vare: »Vore Baade bruge vi selv til vor Erhverv, og naar du skal bruge dem paa Østkysten, kunne vi ikke erhverve, og naar Baadene, som sandsynligt er, forlūste imellem Isen, hvor skulle vi saa faae Baade fra Igen? Og derude faaer Du ingen Besætning, thi inden Du kommer derom bliver det Efteraar og saaledes bliver det umuligt for Besætningen at vende tilbage.*« (Lauritz Olsens indberetning til ministeriet, 24.7.1861).

Lauritz venter utålmodigt indtil hen i august, hvor han genvinder en smule håb, da det lykkes ham sammen med udstedsbestyreren at skaffe en konebådsbesætning og nå over til Østprøven. Men han skuffes igen, da han erfarer, at alle grønlandere her er fuldstændig enige om, at ingen hedninge ville nå frem dette år. Nødtvunget træffer Lauritz nu beslutning om at blive og overvintre i Pamialluk, men først vil han dog gerne tage nordpå til Narsalik og hente sin kone. Han skifter imidlertid igen mening, da han får skibsløjlighed til Qaqortoq. Helt sikker på at ingen østgrønlandere ville komme dette år, beslutter han sig hurtigt for at tage til Narsalik og overvintre der. Men han når endnu engang at skifte mening, da han er ankommer til Qaqortoq d. 18. august 1861:

»Den 19 August kom imidlertid en Postmand pr. expresse, som var afsendt til mig med Underretning om at Hedningene vare ankomne til Pamiædluk den 17de August i trende Konebaade; og skjønt jeg nu blev baade overrasket og forbauset ved at erholde et saadant Budskab, og endmere nedslaaet ved at jeg, skjønt Omstændighederne vist maatte undskylde mig, var reist for tidligt fra Pamiædluk, indsa jeg at det rigtigste vilde være strax at reise Sydpa for, om muligt at træffe Hedningene. Til den Ende gjorde jeg mig al Umage for at faae en Konebaad at laane, men desværre forgjæves, thi Grønlanderne vægrede sig, og da just Sygdommen dengang var meget stor iblandt dem, saa det ogsaa ud til at jeg ingen Besætning vilde faae. Endelig da Ingen vilde laane mig Konebaad, tilbød Catechet Berthelsen mig sin Baad, skjønt han selv havde Brug for den, og jeg erholdt da en Besætning, men som desværre var syg, d.v.s. haardt angrebne af den grønlandske Omgangssyge: Forkjølelse. Med denne Besætning afreiste jeg fra Julianebaab den 21 August, men naaede først Pamiædluk d. 27 s. M. [samme måned] paa Grund af Is, slet Veir og Be-

sætningens Sygdom.« (Lauritz Olsens indberetning til ministeriet, 24.7.1861, side 3).

Lauritz når frem i tide, men det er meget begrænset, hvad han får ud af sit første møde med østgrønlanderne. Han oplever dem først som sky og tilbageholdne, men finder ud af, at de er mindst lige så spørgelystne og videbegærlige som han selv:

»Den 9de October, kom c. 20 Personer, Mænd, Quinder og Børn, som i den senere Tid havde staaet ved Komiut, og nu vilde reise ned til Fredriksdal, nogle faae Døbt var deriblandt dem, de havde staaet der ved Komiut for Fangstens Skyld. Den 10de besøgte jeg disse Mennesker, som stode i 2de Telte ved Illua-Fjorden, hvortil man fra Pamiædluk kan gaa over Land, og her erholdt jeg en Deel Oplysninger om Østkysten, hvilke i Forening med hvad jeg under mit Vinter-Ophold erfarede have sat mig i stand til at meddele nedenstaaende Underretninger. I Førstningen vare disse Mennesker i høi Grad sky og tilbageholdne, men senere bleve vi mere fortrolige, det Næste var dog, at naar jeg gjorde dem et Spørgsmaal, istedenfor Svar fik en fire a fem Kontrapørgsmaal. Desværre afreiste de allerede Dagen efter til Frederiksdal, meget tidligt, saa jeg ikke fik videre talt med dem.« (Lauritz Olsens indberetning til ministeriet, 24.7.1861, side 3-4).

Lauritz må overvintre i Pamialluk. Vinteren igennem holder han gudstjenester og glider ind i det lokale liv. Hen på foråret noterer han opgivende i sin dagbog, at nu pakker han og rejser hjem til Narsalik uden at komme til Østgrønland. Han er utilfreds med sig selv og synes, han som kompensation for de manglende observationer om østgrønlanderne i det mindste vil give ministeriet nogle skildringer af missionen og livet ved Frederiksdal: »Det er dog med et tungt og nedbøiet Sind, at jeg reiser herfra, thi jeg har

Lauritz og Euphemia Olsen og deres tre børn. Billedet må være taget ca. 1900. (Foto: NKA).

jo Intet udrettet, og ikke fyldestgjort de Forretninger, man nærede om Frugterne af min Sendelse. [...] Thi fordi jeg ikke har opfyldt hvad jeg har lovet, derfor er dog min Interesse for Kristi Kirke endnu den samme og ligesaa uknækket som tidligere. Og derfor nødsager jeg til, endnu at give enkelte Skildringer af Missionen og Livet ved Fredriksdal» (Lauritz Olsen. Dagbog 1861-62, s. 45). Herefter giver han eksempler på kritisable forhold i de herrnhutiske menigheder, f.eks. hvad han kalder en skandale, nemlig at der har været åbent slagsmål mellem et par af missionærerne. Desuden mener han, at de tre herrnhutiske missionærer i Frederiksdal forsømmer deres små menigheder uden for missionsstationen. De har ikke været på et eneste besøg i menighederne i det forløbne år, de kommer ikke på sygebesøg og hjælper ikke de syge »hverken i timelig eller aandelig Henseende« (ibid., s. 47), og i forbindelse med flere kajakdødsfald har de efterladte ikke modtaget »et eneste Brev indeholdende et trøstens Ord« (ibid., s. 47) eller et besøg fra missionærerne.

D. 16. maj 1862 er Lauritz endelig tilbage i Narsalik, og som han skriver: »Min kjære kone og mine venner kom mig jublende imøde« (ibid., s. 47). Han får samme sommer igen arbejde som udligger og kateket i Avigaat, nord for Paamiut.

Lauritz forsøgte sig ikke senere som opdagelsesrejsende, men som udstedsbestyrer kom han nordpå til Qerrortusoq ved Sisimiut (1875-81) og til Kanqeq ved Nuuk (1881-84), inden han igen vendte tilbage til Paamiut-området. Lauritz' kone Margrethe døde i 1891,

uden at ægteparret fik børn. Året efter giftede den nu næsten 60-årige Lauritz sig igen med den unge 27-årige Euphemia Petersen fra Ukalersalik. De nåede at få tre børn, heriblandt Peter Olsen, inden Lauritz døde i Narsalik i 1902. I bogen »Ajoqinnguaq« har Peter Olsens søn Knud Hertling fremstillet faderens og bedstefaderens liv.

Lauritz' beretninger og dagbogsop-tegninger fra rejsen mod Østgrønland i 1861-62 fandt desværre ikke vej til Grønlands nye avis Atuagagdliutit, som ellers fra 1860'erne bragte sporadiske efterretninger om østgrønlanderne i Kap Farvel-området (jvf. Langgård 1999), men det skulle være mærkeligt, om han ikke efter hjemkomsten til Vestgrønland har videregivet sine oplevelser mundtligt og på den måde været med til at levere stof til almindelige vestgrøn-lænderes viden om livet mod syd, på kanten til Østgrønland.

Referencer

Jeg takker tidligere arkivar ved Grønlands Nationalmuseum og Arkiv, Jens Boel for hjælp med at fremskaffe en lang række oplysninger om Lauritz Olsen.

Bak, Ove (1981): Nanortalik. Nunap Isuata erqå. Kap Farvel-landet. København: Nordiske Landes Bogforlag.

Hertling, Knud (1993): Ajoqinnguaq. Peter Olsen nuliulu Sofie 1892-1992. Nuuk: Atuakkiorfik.

Langgård, Karen (1999): Vestgrønlandernes syn på østgrønlanderne gennem tiden. I: Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 1998/99. Nuuk: Ilisimatusarfik/Atuagkat.

Rink, H. (1857): Grønland geographisk og statistisk beskrevet. Andet Bind. Det søndre Inspectorat. København.